

ÁCS MARGIT

Ami a regényekből kimaradt

A jelenkor és az életrajz adalékai Szilágyi István műveiben

Minden művész vásárra viszi a bőrét, amikor nyilvánosság elé lép, nemcsak azzal, hogy kiteszi magát a könyörtelen kritikának, a félreértelmezésnek, a rosszhiszeműségnek, hanem azzal is, hogy önkéntelenül kiszolgáltatja személyes titkait. Legalábbis feltárja érzelmeit, vonzalmait, esetleg kényszerképzeteit és illúzióit: egyszerűen önmagát. Ez még a zenészre és a képzőművészre is érvényes, pedig neki közvetítő anyag áll a rendelkezésére: zenésznek a hangok hatalmas skálája a hangszerek személytelenségével megszólaltatva, festőnek a vászon és a festék, szobrásznak a fa, az agyag és a márvány, vagyis színekbe és formákba költöztetheti a közlendőt, de a költő, a prózaíró anyaga önnön személyes énje, ahogy a színésznek is a teste szolgál eszközként.

No igen, az íróknak is van közvetítő instrumentuma: a nyelv, s ez részben, olykor, műve anyaga is. Ám mindahhoz, amit a nyelv eszközeivel megalkot, a világról való víziót, a részletekben rejlő tapasztalatot, az időtávlatokat, vagyis a mű nyersanyagát az ő személyes élete, idegrendszere, emlékei szolgáltatják. A lírikus esetében ez többnyire nyilvánvaló olvasói hipotézis, hiszen ki más lenne a lírai alany, ha nem a vers alkotója, de a vers irizáló formáiba, elmozduló jelentésű szavaiba rejtve nem tolakszik szemünkbe az eredeti élmény közönséges valósága. A prózaíró azonban, aki éppen ezzel a közönséges valósággal dolgozik, még akkor is, ha fiktív vagy imaginárius világot alkot meg, óhatatlanul azonosíthatóvá válik valamelyik szereplőjével, sőt, a helyszínek, az események, a történetben felbukkanó figurák is előhívják az olvasóban az azonosítás reflexét, úgyszólván a szemérmetlen pletykaéhséget. Sokszor kínos helyzetekbe sodorja ez a prózaíró, engesztelhetetlen sértődések okozója az úgynevezett valóság-referencia. Sokáig azt hittem, hogy a zárkózott, kemény tartású embernek megismert Szilágyi Istvánt ez az illetéktelen betekintés az életébe annyira zavarná, hogy emiatt ír történelmi regényeket.

Ámbár regényei nem sorolhatók a klasszikus történelmi regények közé, mert a historikum csak köntösük, nem témájuk, és jobbára ma is égető morális kérdések körül zajlik a bennük elbeszélte történet, az olvasójuk mégis felfigyelhet arra, hogy csupán a problematikájuk által, át-tételes formában köthetők – ha ugyan köthetők – az író személyes élethelyzetéhez és körülményeihez, vagyis az általa és általunk megélt jelenkori tapasztalatokhoz. Ha csak a regényeit és novelláit zömét olvassuk, szinte semmi tényszerűt nem tudunk meg az író személyéről, ami nem azt jelenti, hogy rendkívül karakteres látásmódja ne hívna elő bennünk egy markáns személyiségképet. Aki azonban ismerte – miként Márkus Béla, akinek nagyjából a köztudott az évkönyvekben, folyóiratokban kallódó írások kötetekbe rendezése (kiadásuk pedig az MMA Kiadó érdeme) –, aki tehát ismerte Szilágyi Istvánnak az évtizedek során megjelent riportjait, esszéit, emlékező írásait, íróportréit, interjúit vagy akár a filmszemlékről szóló rendszeres beszámolóit, az tudhatta, hogy Szilágyi István történelmi köntös nélkül, a szerkesztőségekben, író barátai körében használt, nagyon is élő, csipkelődő humorral átítatott nyelvezeten írta meg napi penzumait is, és vállalta a személyesség kockázatát. Nyíltan véleményt mondott barátairól és ellenségeiről, a politikai játszmaként lelepleződött romániai forradalomról, a diktatúra túlélését szolgáló értelmiségi opportunizmusról, amely olykor hősiességnek is felfogható, s ezekben az írásokban megjelenik a 20. század második felének és a 21. első évtizedének romániai szubkultúrája kényszerűségeivel és leleményeivel együtt, stilizáció nélkül, tárgyias valójában. A zilahi családi „klánról” készült novellisztikus leírások Szilágyi István írói karaktere mögé vetítik azt a környezetet, amely engesztelhetetlen tárgyilagosságának forrás-

vidéke, ironikus és önironikus alapállásának megteremtője, s amely indíttatás az élet sűrűjében tevékenykedő, az adott politikai diktátumokkal naponta megküzdő folyóirat-szerkesztőnek is minden megpróbáltatásnál szilárd támaszt adott.

Az esszé- és naplójegyzet-gyűjteményekből egy-egy részlet kiemelésével kívánom alátámasztani, hogy mennyire korunk jelenét élte meg Szilágyi István, és milyen nyíltan szólt, akár barátáról vagy kollégáról, akár műalkotásról, akár politikai helyzetről mondott véleményt.

Az időlétra fokain címmel 1998-ban, a Helikonban megjelent interjúban (készítette Bartha Balogh Emese és Nagy Sándor Attila) Szilágyi a Forrás-nemzedékek mibenlétének, sorrendjének, értékelésének gubancos kérdésében vág rendet, félretolja az elfogultságokat és a hiú önmítoszokat. Telitalálat, hogy ezzel az interjúval kezdődik a *Távolodó jégtáblákon* címmel közreadott kötet, mert a jogi pálya helyett az íróit megcélzó indulás idejének politikai állapotai, értelmiségi környezete jelenik meg előttünk kísérteties elevenséggel. Alaposan felmérte az élethelyzetet, amelyben élnie adatott. „...olyanféle nyavalyában, amit ma identitás-zavarnak becéznek, nem szenvedtünk, hovatarozás-gondjaink aligha lehettek; túl erős volt a mindenféle meghatározottság, és sorsszerű az a történelmi gravitáció, mely ide rámolta eleinket s itt feledett minket is velük. [...] Mi, örök vesztesekként, sem kívánkoztunk azok bőrébe, akikébe esetleg bebújhattunk volna.” Az előttük járó nemzedék sorsában is számon tartja az övékénél keményebb kényszereket, nem osztozik a generációs fölényérzetben, noha azt sem hagyja figyelmen kívül, hogy akkortájt „a lapok belső munkatársait nem annyira be-, inkább csak kizárták, »átnevelő célzatú« fizikai munkára küldték őket, így lett Panek Zoltán hosszú évekre magasfeszültségű villanyszerelő, Herédi Gusztáv pedig fémforgácsoló”. Aztán, ’56-ot követően már nem bánt a mocorgó értelmiséggel ilyen kesztyűs kézzel a hatalom: „a Forrás első nemzedékének az évjáratai börtönévekből is többet begyűjtöttek, mint az előttük járók s az utánuk következők”.

Szilágyi István bekerülése és megmaradása az újságírásban és szerkesztésben annak az előnyös látszatnak is köszönhető volt, hogy a proletármítosznak megfeleltethető novellákkal jelentkezett. Kétségtelen, hogy munkások voltak a hősei, mégis látszatnak nevezem, hogy a munkásöntudat szószólójaként értékelődött, mert valójában e novellákat is a létezés rejtélyeinek fürkészése generálta, az pedig, hogy mozdonyjavító műhelyben szerzett meghatározó élményeket az íráshoz, életrajzi adottság volt. Évtizedekkel később is helytálltak magukért a korai novellák, Szilágyi István mégis vonakodott újra közreadni azokat. A hetvenedik születésnapjára készült a Magvető Kiadó egy novellaválogatással, túlbuzgó barátként vettem fel az ötletet, és aztán viselhettem Szilágyi István neheztelését, aki azzal a feltétellel egyezett csak bele a kiadásba, hogy ő állítja össze a kötetet (*Bolygó tüzek*, 2008). Szűkmarkú válogatás lett, de örülhettem, hogy megúsztam fővesztés nélkül. Most, szembesülve publicisztikai írásaival, látva, hogy milyen tökéletesen átlátta a társadalmat bénító erővonalakat, amelyekről szót sem ejthetett egykori írásaiban, jobban megértem idegenkedését korai írói teljesítményétől. Nem volt igaza, persze, mert az sem kevés, hogy hiteles, érvényes módon írt olyan korban, amelyben ezek a politikai-társadalmi erővonalak lézersugárként hálózta be az igazmondás tereit, amiként a múzeumok védik az értéktárgyakhoz vezető folyosókat a behatolóktól, s ezek között kellett átbújni az írónak, ügyeskedve, hogy ne szólaljon meg a vészcsengő. Mégis, milyen vitorios gúnyval írta később: „érzelmes búcsút vettem az »erőtelves« munkáshősöktől, mondván: a »vasas szakmából« egyelőre többet nem karcolintunk és nem novellintunk. Ha valamilyik »erőtelves« mégis úgy gondolta, hogy kitart, tanuljon más szakmát” (*Kóborló évek, Vicc vagy komoly...*). Vagy keressen más helyszínt – tehetem hozzá csipkelődve –, például egy megközelíthetetlen barlangot, mert hiszen a szívének kedves „vasas szakmáról” nem tudott végleg lemondani Szilágyi István.

A korszak valóságához hozzátartozik, hogy annak a fiatal, értelmiségiekből és művészekből összeverődött csapatnak, amely a romániai magyar szellemi élet elitjét jelentette, önsorsrontó életmódja híven tükrözte pokoli rossz közérzetét, menekülésüket a sivár feltéte-

lek közül. „Mert nemcsak, hogy nem tanultunk meg Szabó Gyulául írni, de nem tudtuk eltanulni az ő életvitelét sem – olvassuk Szilágyi önkritikus vallomását. – Nem tudtunk hajnalban kelni s munkához látni, mert nem tudtunk este lefeküdni. Miközben ő nyaranta harmatos hajnalon kaszált, mi képtelenek voltunk lemondani arról, hogy esztendőket ne töltsünk el alkoholos, meddő fecsegéssel; s így fizessük az ördögnek a magunkrombolás adóját. Nem tudtuk kettőbe törni a Mărășești-t, mint Ő, vagy háromba, mint Kós Károly, mert képtelenek voltunk megmaradni a rágyújtás öröménél” (*Szabó Gyula koordinátái*, 1979). Jogos Szilágyi kesergése az eltékozolt idő, egészség, sok eltékozolt élet miatt, de óhatatlanul eszembe jut a korábban megjelent *Katlanvárosból* a Szilágyi Domokossal megélt kaland a delta lagunáiban egy lipován családnál („*Aztán kitágult a világ...*”, 1986), ahol a láztól és az alkoholtól félőntudatlan zseniális barátot kell szó szerint a hátán vinnie, legalábbis olykor-olykor. Eszembe jut a pokoli humor, ahogy a kirándulás abszurditását Szilágyi István, aki ebben az írásban aztán testi valójában is jelen van, konstatálja és – mi tagadás – élvezi, és az írói remeklés bizony szétzilálja az én tudatomban is a valóság, a végzetes betegség miatt érzett megrendülést. Oly sokat jelentettek egymásnak ezek a fiatal vagy éppenséggel nem fiatal írókollégák! Annyi szeretet van abban, ahogy Marosi Péter külsejét leírva megemlékezik az „elkínzott nyakkendőőről”. Ahogy az Utunk szerkesztőiről beszél: „Fél tucat önértékelési zavar között az enyém is elkelt vígan...”

Az emberi közelség tehát – bármennyire öntörvényű, integritását őrző ember volt is Szilágyi István – életeleme lett. Mindenekelőtt a családjához való mély ragaszkodására kell gondolnunk, de intenzív volt a jelenléte a kisebb közösségekben, főleg a szerkesztőségekben is, és barátságairól is eleven képet kapunk emlékező írásaiból. Csakhogy ezek a kötődések nem voltak fenntartás nélküliek. Ismerte a jóakarát határait, számított a csalódásra. Az *Agancsbozót* barlangban összezárt kovácsai jól megvannak egymással, ám rögvest oda a bizalom, mihelyt kiderül, hogy az acélpengét az utolsó hevítésnél emberi testben kell majd lehűteni. Bizony, így van ez az emberi világban: a jóakaratnak megvannak a határai. Szendy Ilka – a kovácsokkal ellentétben – nincs felkészülve az árulásra, emiatt nem viselheti el, hogy az egyetlen ember a világon, akit közel engedett magához, el akarja hagyni. Fontosak vagyunk egymásnak, ez kiviláglik Szilágyi István regényeiből, novelláiból, emlékező írásaiból egyaránt, de az is, hogy ez terhet ró ránk. Az érzelmek iskoláját ő Katlanvárosban, Zilahon járta ki, ott kellett gyermekfővel megtanulnia a leckét, hogy mennyi-mennyi szenvedéssel jár a szeretet. Látnia kellett az anyja gyászát, s azt is, hogy az érzelmek nagyon fölöslegesek tudnak lenni az életharc megpróbáltatásaiban. A lánya nem bocsáthat meg a züllött életet elő apának – a gyermek Szilágyi nagyapjának –, nem engedi meg ezt az elgyengülést a rá mért kötelesség. (Az öreg egyébként elbűvölő karakterfigura, bizonyára kedve telt megfestésében az íróvá lett unokának.) A *Kő hull...*, *A hóhér könnye* vagy a *Hollóidő* érdes és bonyolult érzelmi megnyilvánulásai jellegzetes karakterjegyei a Szilágyi-műveknek. A rideg illúziótlanságra a legjobb példa kedvenc novellám, a *Jámbor vadak* című. Hőse szorongva találgatja, hogy a hídőr vajon – pocsékolva a történeteket, amelyeket az imént ő adott ajándékba neki a parton kószáló dámvadak elejtésére – belelő-e távolodó hátába merő unalomból vagy rosszindulatból. Vele együtt érezzük a hátunkon imbolyogni a célgömböt. Nem könnyű így élni, s történetet ajándékozni fegyvereseknek. Ha firtatni kezdjük, hogy honnan, milyen körülmények közül származik ez a könyörtelen józanság Szilágyi István világ-, élet-, emberszemléletében, jórészt a zilahi családi emlékek adnak magyarázatot az étellelvé tett illúziótlanságra, amely mégsem zárja ki a szemérmes gyengédséget.

Naplójegyzetei, visszaemlékezései tanúsága szerint szigorúan felmérte az embereket Szilágyi István a való életben is. Kevés szóval jelzi, hogy miért ért véget a barátsága Palocsay Zsigmonddal, akivel „jó öt-hat esztendőn át jártuk együtt a cihereseket s vízpartokat [...], hogy elmaradtunk egymástól, annak valójában nem a bozótban-lékben-moccanó volt az oka: aszfalton, újsághasábon termő dolgokban nem értettünk szót egy idő után”. S ettől kezdve egymástól távol vágtak léket a tavon, ha horgászni mentek.

Pedig Palocsayval jól lehetett elveszni a természetben, amely jelenvaló minden Szilágyi-műben, a fikciósban ugyanúgy, mint az emlékező vallomásokban. Csupán az „aszfaltot termő” dolgokban mutatkozik különbség a szépíró és a – mondjuk úgy – újságíró Szilágyi között, azaz a jelen idő aktualitásainak jelenlétében vagy hiányában az adott írásműben, de a létezés elemi empíriája mindegyikben meghatározó. A jogtudomány, jogfilozófia vitathatatlanul aszfalt-termék, mégis helyet biztosított neki a jogi diplomához hűtlen író *A hóhér könnyében* is, és (talán túlzott terjedelemben) a *Messze túl a láthatáron*-ban is. Az analitikus gondolkodásmód sem a ciheresekből és hegyi patakokból került elő, mégis szembetűnően otthonos Szilágyi valameny-nyi műfajában. Majdhogynem szörszálhasogató az árnyalatok pontos megnevezése és a bennük megvalósuló lényegi különbség kipécézése. Elbűvölt például a következő mondat 1990 legelejéről, a rendszerváltás egzisztenciális és szellemi kihívásaira napi aktualitással reflektáló cikksorozatából: „Máról holnapra áttérni az igazmondásra (s ez még csak nem is azonos az őszinteséggel) aligha képzelhető el olyan országban, mely negyvenöt éven át épült szívoósan, »tudományosan« egyetlen beláthatatlan hazugságpiramissá.” Nagyon meggondolkoztató az is, amit a háborús veszteségeket előszámláló nagybátyáinak mond, ő, aki soha nem tudta feldolgozni a frontra hurcolt édesapja halálát: „hagyják immár, hiszen ami megtörtént, elkerülhetetlen volt, ha nem is maradéktalanul szükségszerű” (*Vesztesek*, 1982).

Az ilyen nyílt, kérlelhetetlen tisztázási szándék, mint amit az utóbbi mondatban is tetten érhetünk, 1982-ben (amikor az idézet forrása, a *Vesztesek* című emlékezés íródott) igen ritkán teljesülhetett ki folyóiratba vagy évkönyvbe készülő írásokban. Szilágyi István elbeszélő prózájának teremtett világában viszont otthonra talált. (Ne feledjük, ez az *Agancsbozót* írásának ideje!)

1990 után már szabad teret kapott a szabad gondolat a publicisztikában is, és Szilágyi élt a lehetőséggel, bátran szembenézett kínos igazságokkal is a szeme előtt zajló folyamatok elemzését végző cikkeiben. Például észreveszi az értelmiség múltbéli opportunizmusa miatt érzett zavarát, rossz lelkiismeretét, és a filmszemlékről való beszámolóiban is kendőzetlenül kimondja az általános vélekedéssel nem egyező tetszését vagy nemtetszését. Szabó István *A napfény íze* című filmje nagy ívű elemzésében méltányolta a film, a rendező, a színészek érdemeit, de kérlelhetetlenül kimutatta a történetvezetésben – nemcsak a didaxist, mint annak idején György Péter tette, Szilágyi többször hivatkozik is a felzúdulást kiváltó kritikára – a szakmai hibákat, önkényes bakugrásokat, a hiteltelen karakterformálást is. A magyar zsidóság asszimilációját végzetes hibának beállító nemzetközi szuperprodukción irányzatos elfogultságát azzal az apró ténnyel igazolja, hogy a film egyetlen emberséges magyarja egy mellélakal: a család szolgálója. Tehát kimondhatjuk: Szilágyi elmúlt évtizedeink legizgalmasabb, legégetőbb konfliktusait is ismerte, átélte, feje búbjáig elmerült a jelenkorban, miközben a harmincéves háború és aztán a Rákóczi-szabadságharc korában formálgatta regényhősei sorsát a papíron.

A jelenkorban élni egy lapszerkesztő számára a folytonos pénzgondokat is magával hozta. A Helikon megmentése, ide-oda költöztetése is belekerült az újévi köszöntőkbe, az évfordulós megemlékezésekbe. A főszerkesztőtől távol áll az önsajnálát, hiszen már a *Vesztesek*ben, 1982-ben megírta: „már-már úgy nézünk ki, mint akik veszteségeinkhez, megrázkódtatásainkhoz ragaszkodunk igazán, mint akik valójában a kint, a pusztulást tartjuk természetesnek, sorsformáló tényezőnek életünkben”. Az ilyen főszerkesztő nem adja fel a küzdelmet lapja megmaradásáért, és harcostársa az egész szerkesztőség. Amikor végveszélybe kerülnek 1993-ban, nem siránkoznak, hogy mekkora csalódás ért bennünket, mennyire mást vártunk 1989-ben, hanem gyászjelentéseket állítanak elő egy kis sokszorosítógépen, illő díjazásért, és tanítást segítő könyvecskéket, amelyekbe Lászlóffy Aladár rajzolta a macikat (*Magunk gravámenje*, 1998).

1998. A *Hollóidő* készül Szilágyi íróasztalán.

A folyóiratmentő macis tankönyveket merész képzettárssal hozom össze a *Hollóidő*vel, de nem alaptalanul, hiszen a túlélésről van szó mindkét esetben. Amikor a fiatal Fortunát szolgál-

latába fogadta a „rédelyi” nagyúr, azt mondta neki és róla: „De van egy emberfajta, amelyik nem egykönnyen nyugszik bele, hogy azt, ami reá vár, megírják neki. Az ilyen mindig figyel, mérlegeli, mi történhet vele. Az ilyen mindegyre meg akarja mutatni magát, és ezzel, legtöbbször nem is tudja, irányt próbál szabni a szándéknak, mely rendelkezik vele.” Fortuna értette, és megjegyezte: „Szolgának ugye bajos az ilyen?” A válasz: „Inkább az, hogy kár az ilyenért. Ámbár mindnyájan szolgálai vagyunk valakinek.”

Fortuna cselekvő életstratégiájával szemben Terebi Lukács tiszteletes a türelem és az alkalmazkodás tanításait ülteti el híveiben – közhiedelem szerint ez az igazi túlélési stratégia, bár Szilágyi István kegyetlen humorral mutatja meg a tiszteletes megalázó meghurcoltatásában, hogy mennyire kevésbé bízhatunk annak eredményességében. Ezért is hajlunk Fortuna igazsága felé, amelyet Tentás ekként jegyzett fel: „mindenkor fölöttébb böszítette, ha az emberek elhallgatták a bántást, amit elszenvettek [...]. Ha ütnek, ordíts legalább. Ha némán eltűröd, hogy nyomorgassanak, ezzel annak válsz cinkosává, ki rád kezdet emel.”

Egyik mester sem tudja túléléshez segíteni a falut. Fortuna kimenti ugyan onnan a fiatal legények csapatát, csakhogy éppen az ő cseles terve fordul tragédiába: a hajdúk túlteljesítik utasításait, és a török bosszúból kiirtja a lakosságot. Nem menti meg szegényeket az addigi jámbor alkalmazkodás sem. Igaza van Tentásnak, amikor elundorodik az öldökléstől, és egyszerű íródeákként áll szolgálatba az országbíró udvarában. Ez a harmadik választási lehetőség a nehéz idők túlélési stratégiáiból. Ki vitatná el ehhez való jogát? De vajon morális fölénybe kerül-e ezzel mestereivel, főleg Fortunával szemben? Itt össze kéne mérni a személyes ártatlanság értékét a kiszámíthatatlan következmények, netán tragikus kudarc kockázatát viselő, cselekvő ember felelősségvállalásának értékével. Lehet?

Ha jól értem ezt a regényt, Szilágyi István a cselekvő, kockázatvállaló magatartás mellett teszi le voksát a tragikus hibák lehetőségével is számolva. Végül is Fortuna koponyájával teljesül ki a levágott fejekből épített gúla, amely így meghozza a győzelmet a török fölött. Egyúttal meghozza az ő küldetésének beteljesülését is.

Be kell látnom: Szilágyi István életrajzi megfelelések nélkül ugyan, de a maga személyes valójában, vérmérsékletével, kétségeivel és döntéseivel nagyon is jelen van a szépprózai írásaiban is, mégpedig azzal az engesztelhetetlen tárgyilagossággal, amellyel mindenkor nézte önmagát.